

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.7>

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИЗНАЧЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Петреченко С.А.

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри адміністративної діяльності

Національної академії Державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7329-0219>

Петреченко С.А. Теоретико – правовий аспект визначення механізму забезпечення прав людини та особливості їх реалізації в Україні

У статті розглядаються права і свободи людини та громадянина. Досліджено, що права та свободи людини сформовані внаслідок чисельних історичних передумов, що розвинули психологічну потребу людини вільно використовувати свої можливості міркувати, виражати думки, займатися творчістю, самовиражатися, працювати. Механізм реалізації права – це система правових засобів, які впливають на суспільні відносини з метою їх регулювання, здійснення тощо, яка включає наступні елементи: гарантії, юридичні елементи механізму реалізації, процес фактичного втілення, умови і фактори такого процесу. Одним із невід’ємних елементів механізму реалізації прав людини є гарантії. Аналіз існуючих у юридичній літературі понять гарантій дозволяє зробити висновок, що під гарантіями прав і свобод особи слід розуміти, по-перше, певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи, по-друге, засоби, які ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Безпосередньо конституційно-правові гарантії – це передбачена Конституцією України та іншими законами спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина з метою практичної їх реалізації. Ознаками гарантій прав та свобод людини є те, що вони: мають державну природу; відображаються на рівні відповідних нормативно-правових актів; мають універсальний та безперервний характер; відображають стан та рівень розвитку основних сфер суспільного життя; мають реальний та доцільний характер; мають вигляд складної системи, що має свою внутрішню структуру, елементи якої перебувають у нерозривному зв’язку та постійній взаємодії. Таким чином, гарантії являють собою одну з основних та, напевне, найбільших ланок адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян.

Ключові слова: право, свобода, людина, громадянин, суспільство, гарантії прав та свобод людини.

Petrenchenko S.A. Theoretical and legal aspect of determining the mechanism of ensuring human rights and features of their implementation in Ukraine

The article considers the rights and freedoms of man and citizen. It is studied that human rights and freedoms are formed as a result of numerous historical preconditions that have developed the psychological need of man to freely use their abilities to think, express thoughts, engage in creativity, self-expression, work. The mechanism of law enforcement is a system of legal means that affect public relations in order to regulate, implement, etc., which includes the following elements: guarantees, legal elements of the enforcement mechanism, the process of actual implementation, conditions and factors of such process. One of the essential elements of the human rights mechanism is guarantees. Analysis of the existing concepts of guarantees in the legal literature allows us to conclude that the guarantees of individual rights and freedoms should be understood, first, certain conditions under which the fullest and most comprehensive implementation of individual rights and freedoms, and secondly, means that effectively ensure protection and protection of individual rights and freedoms in case of their illegal violation. Direct constitutional and legal guarantees are a special system of legal norms, principles, conditions, requirements and legal means and means provided by the Constitution of Ukraine and other laws. ensuring, realization, protection and defense of human and civil rights and freedoms for the purpose of their practical realization. Signs of guarantees of

human rights and freedoms are that they: have a state nature; reflected at the level of relevant regulations; have a universal and continuous character; reflect the state and level of development of the main spheres of public life; have a real and appropriate nature; have the form of a complex system that has its own internal structure, the elements of which are inextricably linked and constantly interacting. Thus, guarantees are one of the main and probably the largest links in the administrative and legal mechanism for ensuring the rights of citizens.

Key words: law, freedom, person, citizen, society, guarantees of human rights and freedoms.

Постановка проблеми. Права і свободи людини є найвищою цінністю громадянського суспільства. В умовах побудови правової держави реалізація та захист прав людини та громадянина набуває особливого значення.

З метою забезпечення прав людини у світі створено міжнародний механізм захисту прав людини. На сучасному етапі це питання також є досить актуальним в Україні, що зумовлено особливостями геополітичної ситуації. Від того наскільки чітко сформована в науці та реалізована в праві концепція захисту прав людини і громадянина залежить правова захищеність українських громадян. Внаслідок протиправних дій терористів на Сході України порушуються права і свободи людини, не лише майнові, житлові, трудові права, але й такі невід'ємні права людини, як: право на життя, на особисту недоторканість, на свободу пересування та вільний вибір місця проживання тощо.

Права та свободи людини сформовані внаслідок чисельних історичних передумов, що розвинули психологічну потребу людини вільно використовувати свої можливості міркувати, виражати думки, займатися творчістю, самовиражатися, працювати тощо. Місце, що посідають права людини в усіх сферах життя суспільства, більшою мірою визначається рівнем соціально-економічного розвитку країни, історичними традиціями та законодавчим регулюванням, особливостями менталітету громадян та культурою (у тому числі й політичною) цього суспільства. Більш того, важливим показником розвитку будь-якої держави є ситуація, що склалася з правами людини. Для країн, що встали на шлях демократичних перетворень, становлення і розвиток правової, соціальної, демократичної держави та орієнтовані на демократичні правові цінності, проблеми прав людини, їх захист та охорона є надзвичайно важливим питанням державної політики та фактором сталого розвитку країни взагалі.

Досвід демократичних перетворень, що започатковані в Україні з дня проголошення незалежності, переконливо свідчить, що дослідження тематики прав, свобод та обов'язків людини і громадянина є надзвичайно важливим, займає особливе місце у вітчизняній науці та потребує глибокого наукового вивчення.

Стан дослідження. Серед науковців досі немає єдиного підходу до класифікації прав людини. Також не вироблено єдиного підходу до визначення поняття прав людини як фундаментальної цінності громадянського суспільства. Доволі актуальним на сьогодні залишається проблема аксіологічної сутності права. Виходячи із вище наведеного, це питання є досить актуальним та потребує комплексного дослідження.

Теоретичну основу дослідження склали: праці доктора юридичних наук Ю. Н. Оборотова, який у своїх працях підходив до визначення аксіологічної природи прав людини, права та держави загалом; кандидата юридичних наук Ю. С. Разметаєвої, що дослідила права людини у системі інститутів громадянського суспільства; доктора юридичних наук О. Ф. Скакун, яка комплексно досліджувала теоретичні аспекти положень про права людини; кандидата юридичних наук С. П. Рабіновича, зокрема його праці, присвячені дослідженню прав людини у природно-правовій думці неотомізму.

Питання дослідження прав людини як фундаментальної цінності громадянського суспільства є досить актуальним. Сьогодні воно потребує комплексного теоретико-правового дослідження. Попри велику кількість праць, присвячених правам людини, на сучасному етапі немає єдиного комплексного дослідження прав людини в контексті цінностей громадянського суспільства.

Метою наукової статті є комплексне дослідження поняття та розвитку прав людини в теоретико-правовому аспекті та особливостей їх реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під реалізацією права в теорії права розуміють перетворення, втілення розпоряджень юридичних норм у життя шляхом правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. При цьому, реалізацію права можна розглядати як процес і як кінцевий результат [1]; це кінцевий результат правового регулювання» [2]; це «стадія» процесу правового регулювання ... «заключний етап їх дій» ; в результаті реалізації права завершується механізм правового регулювання [3]. Як зазначає П. М. Рабінович реалізація суб'єктивних юридичних прав та обов'язків – це обов'язкова стадія правового регулювання, а застосування правової норми – факультативна. Отже, реалізація права має місце там, де суб'єкти правовідносин не можуть реалізувати передбачені законом права і обов'язки без посередництва компетентних органів. Якщо дотримання, виконання і використання як форми безпосередньої реалізації права пов'язані з діями

громадян, громадських організацій, комерційних об'єднань, то реалізація права здійснюється державними органами і посадовими особами, а в певних ситуаціях - громадськими об'єднаннями.

У літературі процес перетворення в життя нормативно-правових приписів, його певний якісний стан фіксується багатьма поняттями, у тому числі «реалізація», «застосування», «здійснення», «володіння», «користування» та деякими іншими. Сьогодні цей своєрідний «набір» доповнюється законодавчою, нормотворчою діяльністю як вихідною формою правореалізуючої діяльності держави.

На думку В. І. Крусса, слід відмовитися від використання категорій «реалізація» або «здійснення» основних прав у тих випадках, коли говориться про користування ними, термін, «реалізація» етимологічно суперечить властивості «непогашуваності» права, адже реалізуватися значить здійснитися або зникнути, виконавши своє призначення, або знайти нову якість, втративши стару. Крім того, «реалізація» може бути мислима й крім суб'єкта права, тоді як «користування виключає таку можливість». У понятті «здійснення» домінує зміст втілення в практичній дійсності, переходу можливого в суще». У цьому розумінні всі основні права, які визначаються в Конституції, були здійснені безпосередньо в момент її прийняття, і лише через чинність цього акту в суб'єктів конституційного регулювання з'явилася практична можливість користуватися ними [4].

На мою думку, вирішення цього завдання представляє певні труднощі, тому що мова йде про близькі відповідно до свого етимологічного значення та юридичної спрямованості поняття «реалізація і здійснення права». Висловлені в літературі з цього приводу погляди в принципі відображають однакову суть, тому що пов'язані з одним і тим самим процесом втілення права в сформованій системі суспільних відносин. Тому в цьому випадку навряд чи вірно вважати кращим вживання та використання тільки одного з них – «здійснення», як це обґрунтовується в окремих джерелах. Я вважаємо, що в процесі розмежування категорій реалізації права та застосування права слід використовувати наступну тезу.

Застосування права, як особлива форма його реалізації, на відміну від дотримання, виконання і використання має певні особливі риси. Застосування права є етапом реалізації права і застосовується в випадках, коли: правовідносини не можуть виникнути у суб'єктів права без державно-владної діяльності компетентних органів держави або їхніх посадових осіб (призов на дійсну військову службу, зарахування до навчального закладу, зайняття нової посади); є спір або які-небудь перепони на шляху до здійснення суб'єктивного права (розділ майна подружжя в судовому порядку, спір із приводу права на спадщину); особа притягається до юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

В юридичній науці існують різні погляди вчених стосовно визначення поняття та структури механізму реалізації прав людини. Зокрема, С. Алексєєв вказує, що його зміст складається із засобів юридичного впливу, тобто таких правових явищ, які «працюють» у правовому опосередкуванні суспільних відносин [5]. С. Т. Гончарук, розглядаючи механізм правового регулювання, розуміє під ним систему правових елементів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [6]. А. Ю. Олійник зазначає, що механізми правового регулювання, реалізації суб'єктивних прав і свобод та механізм їхнього забезпечення – поняття не тотожні. Відмінність згаданих механізмів пов'язана з їхнім різним функціональним призначенням. Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання та реалізації правових норм об'єктивного права у формах дотримання, використання і правозастосування. Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина призначений для втілення в життя соціальних благ, що закріплені за суб'єктом нормами об'єктивного права. А механізм забезпечення такої реалізації потребує активної діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян чи їхніх посадових та службових осіб для створення умов гарантування прав, свобод і обов'язків, а також для охорони, захисту і здійснення певних заходів щодо відновлення порушених прав, свобод і обов'язків [7]. А. М. Вагіна, виокремлює певні специфічні ознаки механізму реалізації прав людини, залежно від їх окремих видів. Так, автор зазначає, що економічні права мають геть іншу природу та інші механізми захисту, ніж громадянські й політичні, й вирізняються особливим характером (способом) реалізації. Здійснення економічних прав припускає активну роль держави в забезпеченні громадянам гідного рівня життя. Тут необхідна всебічна послідовна діяльність держави з розробки й реалізації програм, що дають змогу гарантувати проголошені права й перерозподіляти ті або інші блага [8].

В механізмі правового регулювання (юридичному механізмі) кожний його елемент, взаємодіючи з іншими з метою виконання кінцевого завдання, виконує свої специфічні функції:

- 1) норми права визначають абстрактну модель поведінки суб'єктів в передбачених ж гіпотезах ситуаціях;
- 2) юридичні факти слугують передумовами (підставами) виникнення, змін, припинення правовідносин;
- 3) акти застосування права служать засобом запуску механізму дії правовідносин, конкретизації суб'єк-

тивних прав та юридичних обов'язків. Цей елемент має місце лише при реалізації норм права шляхом застосування;

- 4) правовідносини: в них відбувається переведення нормативних моделей в індивідуальну правовірну поведінку суб'єктів, зміст якої становлять фактичні акти-дії;
- 5) акти-дії з реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків є матеріалізацією, перетворенням права в правові норми – поведінку, тобто нормативно урегульовані суспільні відносини як факт об'єктивної соціальної дійсності.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що всі визначення практично єдині в тому, що механізм реалізації права – це система правових засобів, які впливають на суспільні відносини з метою їх регулювання, здійснення тощо, яка включає наступні елементи: гарантії, юридичні елементи механізму реалізації, процес фактичного втілення, умови і фактори такого процесу.

Одним із невід'ємних елементів механізму реалізації прав людини є гарантії.

Розкриємо поняття та основні види гарантій прав людини.

На сьогодні серед правників немає єдиного підходу до визначення поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина, тому на сторінках юридичних видань можна зустріти різні його тлумачення. Так, скажімо, О. Ф. Скакун вважає, що гарантії прав, свобод та обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи та обов'язки людини і громадянина приймають форму заяв про наміри [1]. В. Ф. Погорілко, досліджуючи гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні, відзначає, що під гарантіями конституційних прав і свобод людини і громадянина прийнято розуміти систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина [9]. Тобто гарантії прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття являють собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права. Безпосередньо конституційно-правові гарантії за своїм характером є юридичні норми, які дають можливість реалізувати права і свободи в житті, тобто конституційно-правові гарантії - це передбачена Конституцією України та іншими законами спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина з метою практичної їх реалізації.

Для більш змістовного розуміння сутності поняття гарантій забезпечення прав громадян визначимо їх основні ознаки.

По-перше, гарантії мають державну природу. Тобто, вони (гарантії) створюються державою на виконання її обов'язків перед суспільством в цілому та кожною з його осіб зокрема: держава виступає головним суб'єктом забезпечення суспільного добробуту, рівень і стан якого прямим чином залежить від кола, якості та ефективності діючих у державі гарантій. Крім того, виконання цих гарантій підтримується і забезпечується силою державного впливу аж до примусу.

По-друге, основні гарантії так чи інакше відображаються на рівні відповідних нормативно-правових актів. Формальна визначеність гарантій у тексті законів та підзаконних нормативно-правових документів наділяє їх (гарантії) такими властивостями як загальність, загальнообов'язковість та законодавча захищеність.

По-третє, гарантії мають універсальний та безперервний характер. Вони, як правило, не мають обмежень у часі та території, гарантії діють постійно і розповсюджуються на всю територію держави, однаковою мірою належать усім, кому вони адресовані, як суспільству чи його окремій групі, так і кожному з їх учасників зокрема.

По-четверте, гарантії відображають стан та рівень розвитку основних сфер суспільного життя. Аналіз кола діючих у державі гарантій дозволяють скласти уявлення про пріоритети державної політики, про політичну, економічну та соціальну атмосферу у країні, є показником рівня розвиненості національної системи права.

По-п'яте, гарантії мають реальний та доцільний характер. Гарантії - це не «порожній звук», не просте декларування, а умови та фактори, що існують у об'єктивній дійсності та роблять процес втілення у життя громадянами своїх прав і свобод і законних інтересів, зрозумілим, вільним, безперешкодним та безпечним. Доцільність вимагає встановлення гарантій таким чином, щоб вони максимально відповідали рівню державного розвитку та нагальним потребам суспільства, тобто встановлювали баланс між суспільними запитами та державними можливостями щодо їх реального задоволення.

По-шосте, гарантії забезпечення прав громадян мають вигляд складної системи, що має свою внутрішню структуру, елементи якої перебувають у нерозривному зв'язку та постійній взаємодії. Підсумовуючи вищевикладене можна з упевненістю стверджувати, що гарантії являють собою одну з основних та, напевне,

найбільших ланок адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян. Саме гарантії несуть у собі матеріальні передумови та процедурні аспекти реалізації, охорони та захисту прав громадян у цій сфері, забезпечують перехід існуючих у державі загальних можливостей до площини реальної дійсності окремих громадян.

Система гарантій прав і свобод особи є досить складною та розгалуженою. За змістом і видами гарантії прав і свобод особи поділяються на загальні та спеціальні. До загальних гарантій належать економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні гарантії, а до спеціальних – правові гарантії прав і свобод особи.

У суспільному житті реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права. Дотримання правових гарантій є однією із головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільного життя. Ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Основного Закону та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують приписи цих законів державні органи та громадські організації, покликані створювати умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами.

Важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина відіграють міжнародні гарантії прав людини, загальнолюдські (всесвітні) та регіонально-континентальні.

Висновки. На підставі проведеного дослідження, можемо прийти до наступних висновків.

Права та свободи людини сформовані внаслідок чисельних історичних передумов, що розвинули психологічну потребу людини вільно використовувати свої можливості міркувати, виражати думки, займатися творчістю, самовиражатися, працювати. Механізм реалізації права – це система правових засобів, які впливають на суспільні відносини з метою їх регулювання, здійснення тощо, яка включає наступні елементи: гарантії, юридичні елементи механізму реалізації, процес фактичного втілення, умови і фактори такого процесу. Одним із невід'ємних елементів механізму реалізації прав людини є гарантії, тобто певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи, засоби, які ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Ознаками гарантій прав та свобод людини є те, що вони: мають державну природу; відображаються на рівні відповідних нормативно-правових актів; мають універсальний та безперервний характер; відображають стан та рівень розвитку основних сфер суспільного життя; мають реальний та доцільний характер; мають вигляд складної системи, що має свою внутрішню структуру, елементи якої перебувають у нерозривному зв'язку та постійній взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. К.: ЦУЛ, 2010. 520 с.
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права: учебник. СПб.: Изд-во Юрид. инст., 2001. 352 с.
3. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. К. : Вентурі, 1996. 208 с
4. Крусс В. И. К теории пользования конституционными правами. Государство и право. 2004. № 6. С. 19 - 20.
5. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. Советское государство и право. 1987. № 6. С.12-19.
6. Гончарук С. Т. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Генеза, 2000. 240 с.
7. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: моногр. К.: Алерта, 2008. 472 с.
8. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: академічний курс: підруч. К.: Юридична думка, 2006. 544 с.
9. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія, 1998. 672 с.